

Dr. Qerim LITA
(Shkup)

SITUATA POLITIKO-USHTARAKE NË TREVAT SHQIPTARE LINDORE PAS KAPITULLIMIT TË ITALISË

Në fillim të vitit 1943, me nismën e disa atdhetarëve shqiptarë nga krahina e Dibrës dhe e Lumës, u vërejt një lëvizje, e cila synonte organizimin politik e ushtarak të këtyre krahinave, si dhe të Gostivarit, Tetovës, Prizrenit etj., për një kryengritje të përgjithshme antifashiste, si dhe kundër çdo pushtuesi tjetër eventual, veçmas atij jugosllav. Në një informatë të Ministrisë së Punëve të Brendshme në Tiranë, veç tjerash thuhej se, në pjesën e dytë të muajit shkurt 1943, në Dibër ishte mbajtur një mbledhje ku kishin marrë pjesë nacionalistët e njohur si: Muharrem Bajraktari, Abaz Kupi, Cen Elezi, Myftar Kaloshi, Ali Maliqi, Fiqiri Dine etj. Temë debati kishte qenë: "Shqyrtimi i një programi revolucionar"¹. Po kjo ministri, sipas burimeve të saj të vërtetuara, më 27 shkurt të atij viti njoftonte se: "... po formohet një parti nacionaliste, e cila po simbas këtyre informatave qenka formue." Themelimin e kësaj partie, kjo ministri e sheh nga fakti se: "Në mbledhjen që u ba në Dibër u lidh besa që me i mësyje kush, të jenë gati me i bamë ballë

¹ Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSH), Fondi 253, Viti 1943, K. 28, Dosja 342. f. 44.

e me qenë solidar me krahinat e tjera. Kjo lidhje bese duket çiltazi që asht politike dhe ka lidhje me një organizatë të përgjithshme."²

Krerët e lëvizjes së sipërpërmendur ftuan edhe udhëheqjen e PKSH-së të Dibrës, që të bashkëpunonin për një veprim të koordinuar, mirëpo ajo refuzoi, duke deklaruar se: "Ka me veprue vetëm simbas instruksioneve qi do t'i jepen prej qendrës së saj."³ Pavarësisht nga refuzimi, nacionalistët dibranë organizuan disa takime me Haxhi dhe Aqif Lleshin, në Maqellare dhe në Homesh⁴, mirëpo, nuk u arrit ndonjë marrëveshje konkrete, sepse, siç vinte në dukje Ministria e Punëve të Brendshme: "Shifet një ashprim marrëdhënesh ndërmjet Partisë Nacionaliste dhe asaj Komuniste". "Qëllimi i Partisë Nacionaliste, - vazhdonte informata, - asht të punojë në qetësi dhe të përgatitet që, në një eventualitet zbarkimi të fuqive anglo-amerikane në Ballkan, të fillojë veprimin e saj përkundër fuqive të Boshtit dhe deri në atë kohë, qi ata shpresojnë të jetë e afërt, të pregatiti popullin moralisht dhe materialisht për luftimin".⁵

Përballë dy opsioneve politike, asaj të nacionalizmit progresiv shqiptar (anglo-amerikan), dhe asaj të "Frontit Nacionalçlirimtar" me në krye PKSH-ë, e cila vepronte sipas diktatit të PKJ-së, shqiptarët e viseve lindore, në mënyrë masive mbështetën opsionin e parë. Për ta alternativa e duhur ishte ajo e "Bashkimit Kombëtar". Në një dokument që gjendet në Arkivin e Maqedonisë, veç tjerash thuhet se deri në vitin 1945, në radhët e Partisë komuniste të Maqedonisë pati vetëm gjashtë anëtarë shqiptarë përkatësisht në: Dibër 1 anëtar, në Gostivar 1 anëtar, në Kërçovë 2 anëtarë dhe në Kumanovë 2 anëtarë, në Tetovë dhe në Shkup nuk kishte asnjë anëtar partie⁶. Përkundër këtij fakti,

² Po aty.

³ Po aty.

⁴ AQSH, F. 253, V. 1943, K. 28, D. 342, f. 52.

⁵ AQSH, F. 253, V. 1943, K. 28, D. 342, f. 42.

⁶ Даржавен архив на Република Македонија (më tej ДАРМ) 1.878.1.9/16.

Këshilli i Përgjithshëm Nacionalçlirimtar i Shqipërisë, tentonte me çdo kusht t'i bindte shqiptarët e këtyre viseve të bashkëpunonin me LNÇ-në maqedonase.⁷

Me kapitullimin të Italisë fashiste (8 shtator 1943), me iniciativën e disa intelektualëve dhe nationalistëve shqiptarë nga të gjitha trojet shqiptare, saktësisht më 14 shtator 1943, në Tiranë u mbajt një kuvend kombëtar, në të cilin u formua "Komiteti Ekzekutiv i Përkohshëm", si dhe u vendos të rishpallet pavarësia e Shqipërisë. Kryetar i Komitetit u zgjodh Ibrahim Biçaku, ndërsa anëtarë: Eqrem Telhaj, Vehbi Frashëri, Bedri Pejani, Mihal Zallari dhe Xhafer Deva.⁸ Në seancën e parë që mbajti "Komiteti Ekzekutiv i Përkohshëm", u vendos që të amnistohen të gjithë të burgosurit politikë shqiptarë, pa marrë parasysh bindjet e tyre politike, ndërsa për të burgosurit jo shqiptarë u formua një komision i posaçëm, të cilit iu dha kompetencë të plotë për vendimmarrje. Veç kësaj, në seancë u vendos të lëshohet një "Thirrje", përmes së cilës njoftohej mbarë kombi shqiptar se: "Simbas vendimit të Kuvendit për shpalljen e pamvarsisë, Komiteti Ekzekutiv Provizor ka marrë në dorëzim drejtimin e punëve të shtetit deri në formimin e Qeverisë". Më poshtë, në thirrje, kërkohet: "një përkrahje morale dhe efektive" më e zgjeruar, si kusht, siç thuhet në të: "për të mujtë me e përmbushë me fitim misjonin e randë që kemi marrë mbi vedi". Thirrja përfundonte me fjalët: "Besimi n'ardhmënin e Atdheut, vendimi i premë me i shlye radikalisht gabimet e maparshme, dëshira e jonë me i shërue plagët e randa të popullit shqiptar janë mjetet e vetme që do të përdorën nga Komiteti Ekzekutiv Provizor. Asht detyra e çdo shqiptari me i ardhë në ndihmë Komitetit".⁹ Dy ditë më pas, 16-21 shtator 1943, në Prizrenu themelua "Lidhja II e Prizrenit"¹⁰. Në të delegatë nga viset e Shqipërisë Lindore ishin:

⁷ Qerim Lita, KQ i NDSH-së dhe Azem Marana, Logos-A, Shkup 2011, f. 24-25.

⁸ *Kombi*, Tiranë, 19 shtator 1943, f.1.

⁹ *Po aty*.

¹⁰ *Kombi*, Tiranë, 23 shtator 1943, f.1; *Kosova*, nr. 51-52-53, Tiranë, tetuer 1943.

Mentor Çoku nga Struga, Rustem Imeri dhe Shahin Cami nga Dibra, Ahmet Lusha, Jusuf Jahja nga Tetova, Remzi Ragipi dhe Kadri Saliu nga Gostivari, Shefqet Shkupi dhe Haxhi Xheladini nga Shkupi.¹¹ Ndër oratorët e parë, ishte Shefqet Shkupi, i cili në fillim u ndal në qëllimet që duhej të arrinte Kuvendi Kombëtar i Prizrenit, e që sipas tij ishin "të lidhura ngushtë me vullnetin e përbashkët të krejt Popullit të Kosovës, Dibrës, Strugës dhe Tetovës", çka "don me thanë", vazhdonte Shkupi, "pikë së pari, sigurimi i bashkimit të së gjitha këtyne vendeve me Shqipninë e Vjetër, së cilës i përkasin nga çdo pikpajje: nga ajo historike, nga ajo gjeografike dhe nga ajo etnografike; së dyti, për të sigurue plotësimin e njësisë s'onë atnike tue përfshimë në rrethin e Votrës s'onë kombëtare, të shtetit të Lirë, të pavarun, Shqiptar, të gjitha ato Vise që, për një arsye ase për një tjetër, fshajnë ende nën robni; së treti, tue u frymëzue nga vepra atdhetare e paharrueshme e Lidhjes së Prizrenit, me hedhun, qysh tashti, themelet e një organizimi mprojtjeje politike, diplomatike dhe ushtarake të këtyne të drejtave të pamohueshme para çdo të drejte, edhe para asaj ma fillestare"¹².

Ndër vendimet më të rëndësishme të Kongresit ishin: "Kërkesa për bashkim të përhershëm dhe të pazgjithshëm të të gjitha krahinave të banueme qysh prej mija vjetsh prej popullsinash shqiptar. Zani i përgjithshëm i të gjithë delegatëve nalëson vullnetin e mbarë popullatës së këtyne krahinave, që zë vendin e një plebishiti populluer për kët bashkim. Prandaj kërkojmë shpalljen botnisht të këtij vullneti të shenjtë të banorëve të Kosovës, Dibrës dhe Strugës me Shqipninë; formimi i Komitetit Qendror me seli në Prizren. Komiteti Qendror të hapë degët e saj në të gjitha prefekturat, nënprefekturat dhe komunat të krahinave të Kosovës, Dibrës dhe Strugës, të cilët do të marrin përsipër organizimin ushtarak e politik të Kosovës; mbledhjen e të gjitha

¹¹ Fejzulla Shabani, *Organizimi dhe formimi i Ballit Kombëtar në Maqedoni*, Tetovë, 2004, f. 200.

¹² *Kosova*, nr. 51-52-53, tetuer 1943.

dokumentave historike, politike dhe diplomatike që forcojnë qënien shqiptare të Tokave të Lirë, ashtu dhe ngjarjet dhe vuajtjet e pafund të banorëve të ktyne viseve në kohën e sundimit jugosllav si dokument në rase një paqeje të arthme....etj".¹³

Themelimi i "Lidhjes II të Prizrenit", sipas shërbimit sekret jugosllav OZN-a, erdhi me sugjerimin e gjermanëve, të cilët menjëherë pas kapitullimit të Italisë, vijnë në Kosovë "nën parullën çlirimi i Shqipërisë nga Italia", duke u deklaruar shqiptarëve, se "në Shqipëri kanë ardhur vetëm për shkak që ta ruajnë shtetin" nga sulmet eventuale dhe se "nuk do të përzihen në punët e tyre të brendshme" Gjithnjë sipas këtij shërbimi, ideja për themelimin e kësaj organizate erdhi nga shefi i Gestapos në Mitrovicë – Haisding, ndërsa realizues të këtij projekti ishin siç thuhej "reaksioni shqiptaromadh" në krye me Xhafer Devën, që për synim patën: "mbrojtjen e Kosovës nga sulmet serbe dhe malazeze, krijimin e Shqipërisë në kufijtë e saj etnik"¹⁴.

Formimi i "Lidhjes II të Prizrenit", u përshëndet anë e mbanë trojeve shqiptare. Gazeta "Kombi", më 23 shtator 1943, njoftonte opinionin shqiptar se: "Viset shqiptare të lirë, me anën e një Kongresi të mbledhun në qytetin historik të Prizrenit, shpallnë me vullnetin e tyre të lirë bashkimin me Shqipëri". Më tej gazeta vlerësoi se: "me këtë bashkim, aspiratat shqiptare në Veri dhe Verilindje u-realizuan deri në skajin e mbramë; në këto dy drejtime kurgja s'jet jashtë vatrës kombëtare. Fakt ky, historik dhe me randësi të madhe". Sipas kësaj gazete, rëndësia historike është se: "për të parën herë, prej epokës iliriane, këto vise paraqiten si pjesë të një shteti shqiptar të lirë e të pavarur".¹⁵

¹³ *Kombi*, Tiranë, 23 shtator 1943, f. 1.

¹⁴ Qerim Lita, Referat për Komitetet Nacional Demokratike Shqiptare, Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, Prishtinë 2009, f. 11-12; Државен архив на Република Македонија (мë tej ДАРМ) Ф. Војно Историски Институт, Микрофилм 349, л. 60: Реферат о Национално Демократским Шиптарским Комитетима, Београд, 1948 год.

¹⁵ *Po aty*, f. 2.

Rëndësi të madhe, themelimit të "Lidhjes II të Prizrenit", i dha edhe gazeta "Kosova", e cila në numrin për muajin tetor në tërësi ia kushtoi zhvillimeve pesë-ditore të Kongresit në Prizren. Në faqen e parë, gazeta në fjalë, shprehte vlerësimin e vetë lidhur me vendimet e Kongresit, që sipas saj: "Lidhja e rivendosun ndërmjet vëllazënve të vdjerun nuk do të këputet ma", sepse siç thuhet në të: "do të shkrihemi, po ta lypë nevoja, me rob e robi, me bij e me bija, me plang e me shtëpija, me gja e me pasuni, me të madh e me të vogël, për ta mprue, për ta përjetësue...etj".¹⁶

Ndërkohë që në Prizren zhvillonte punimet Kongresi i "Lidhjes II të Prizrenit", me iniciativë të Kadri Saliut dhe Shuaip Kamberit u thirrën në Gostivar krerët nacionalistë shqiptarë të atjeshëm, për t'u njohur me vendimet e marra në Kuvendin Kombëtar, mbajtur në Tiranë, si dhe për themelimin e degës së "Lidhjes II të Prizrenit". Pjesëmarrës në këtë takim ishin krerët intelektualë dhe nacionalistë të këtyre viseve si: Xhemë Gostivari, Aqif Reçani, Xhevat Kallajxhiu, Shuaip Kamberi, Kadri Saliu, Xhafer Sulejman Tetova, Mefail Zajazi, si dhe krerët e Lumës Muharrem Bajraktari, Osman Lita, Zyber Lita etj.¹⁷

Nuk kaloi shumë kohë dhe ndodhën disa trazira në Dibër. Këto trazira do t'i shkaktojë Svetozar Vukmanoviçi – Tempo, i cili në fillim të tetorit i dërgoi një letër Haxhi Lleshit, duke kërkuar prej tij: "Të ndërmarrë masa të rrepta ndaj reaksionit shqiptaromadh". Sipas tij, "ky reaksion në Dibër reflektohet edhe në Kërçovë." Ai po ashtu i sugjeronte "mikut" të tij që mundësisht të shkaktonte "përçarje mes ... [njerëzve në zë] duke përfutur ndonjë prej tyre". Gjithashtu "menjëherë të lëshohen propaganda për etiketimin e të tjerëve". Tempo, mandej kërkonte që Haxhi Lleshi të krijonte në Dibër një "batalion të ri dibran, me ushtarë të përzier shqiptaro-maqedonas, ku krahas flamurit shqiptar të valojë

¹⁶ *Kosova*, nr. 51-52-53, tetuer 1943.

¹⁷ Q. Lita, KQ i NDSH-së dhe Azem Marana..., po aty, f. 31; Moisi Murra, *Jeta dhe veprimtaria e Aqif Lleshit*, Tiranë, 2005, f. 103.

edhe ai jugosllav; krejt kjo duhet të bëhet në frymë të vëllazërim bashkimit, ku pushteti i ri, që do të vendoset, të jetë kryekëput pushtet komunist. Batalioni të udhëhiqet prej maqedonëve dhe shqiptarëve vendas"¹⁸, përfundonte letrën Tempo.

Reagimi i Tempos, erdhi nga shkakun se Dibrën e Madhe e çliruan forcat e bashkuara shqiptare. Bashkimi i forcave shqiptare në krahinën e Dibrës ishte bërë menjëherë pas Mukjes. Kjo mund të shihet edhe nga raporti i Sotir Vullkanit dërguar Shtabit të Përgjithshëm të LNÇSH-së, në të cilin thuhej: "Para se të merrej Zerqani, arritëm në një marrëveshje me parinë, ku u formua një lloj shtabi me qëllim që të bashkëpunojmë në luftë kundër okupatorit. Shtabi përbëhej prej Fiqiri Dines, Hysni Demës dhe Esat Ndreut"¹⁹.

Menjëherë pas çlirimit të qytetit të Dibrës, u vendos pushteti shqiptar, që përbëhej prej dy krahëve, atij nationalist dhe komunist. Kjo politikë për komunistët jugosllav ishte e papranueshme, prandaj Tempo kërkoi prej Haxhi Lleshit të zbatonte me përpikëri, marrëveshjen e nënshkruar mes Shtabit të Përgjithshëm të LNÇSH-së dhe atij të LNÇM-së. Sipas kësaj marrëveshjeje, të gjitha territoret shqiptare, që ishin bashkuar me Shqipërinë nga viti 1941, llogariteshin si territore "maqedonase", prandaj në to duhej të vendosej pushteti maqedonas. Në letrën që Tempo ia dërgoi Sh.P. të LNÇM-së, ndër të tjera vihej në dukje, se bashkëpunimi politik midis PKM-së dhe PKSh-së: "do të realizohet me ndihmën e ndërsjellët" për t'u ngritë, siç thuhet në dokument, "pakica nacionale në luftë kundër okupatorit; në radhë të parë është pakica shqiptare në Shkup të Maqedonisë...".²⁰ Gjithashtu, Svetozar Vukmanoviq Tempo, kishte arritur ta detyronte PKSh-

¹⁸ ДАРМ, 1. 427. 421. 01.10.1943/1.

¹⁹ AQSH, F. 41. D. 28, viti 1943. Dok. 32.

²⁰ ДАРМ.Фонд. Главен Штаб на Македонија (254) Досие 20, 25.07. 1943 год., л. 2.

në, më konkretisht Enver Hoxhën, që të shpërndante një qarkore deri te komunistët shqiptarë, që punonin në Trevat Lindore, që ta “rekomandojnë politikën komuniste” dhe në mesin e popullsisë vendore shqiptare: “ta propagandojnë vëllazërim bashkimin mes popullit shqiptar me ato jugosllav...”.²¹ Krahas bashkëpunimit ushtarak, ata arritën edhe një marrëveshje ushtarake ku Partia Komuniste Shqiptare obligohej “të dërgojë çeta shqiptare, të cilat do të jenë nën komandën e Haxhi Lleshit në zonën operative i të Maqedonisë...”.²² Çetave shqiptare, sipas marrëveshjes, do t’u jepej detyrë speciale të propagandojnë në rajonet shqiptare me këto parulla:

1. Pakica shqiptare për interesat e veta, duhet që bashkërisht me maqedonasit të luftojë kundër okupatorit dhe kundër të gjithë bashkëpunëtorëve të saj.

2. Pakica shqiptare për interesat e veta, duhet të ndërpresë luftën vëllavrasëse, të cilën e inspiron okupatori dhe shërbëtorët e tij.

3. Pakica shqiptare për interesat e veta, duhet që bashkërisht me popullin maqedonas, të krijojnë UNÇ-në e përbashkët nën komandën e Shtabit të Përgjithshëm të LNÇ-së maqedonase.

4. Vetëm në këtë rrugë pakica shqiptare, bashkërisht me popullin maqedonas, do të marrë garancinë që me të vërtetë lirisht do të vendosë për fatin e vet në të drejtën e vetëvendosjes ...!²³

Marrëveshja për bashkëpunim politik dhe ushtarak që u arrit mes Tempos dhe udhëheqësit e PKSH-së, fillimisht do të kontestohej nga Haxhi Lleshi, i cili në një letër dërguar SHP të Frontit Nacionalçlirimtar, shkruante: "Në një dokument që na tregoi shoku Tempo, të firmosur nga shoku Koçi Xoxe, thuhet se disa krahina megjithëse shumica janë shqiptare, si për shembull

²¹ ДАРМ.1.254.Дос. 21, 08.08.1943 год, л.7.

²² ДАРМ.1.254.20. 25.07.1943 год, л.2.

²³ По аты.

Dibra, varen nga Shtabi Maqedonas për organizimin etj. (ky dokument ka edhe firmën e Tempos dhe të një përfaqësuesi grek)". "Nëse kjo krahinë, do të mvaret prej Shqipnisë", shkruante më tej Haxhiu, mejtojmë, natyrisht, dhe të mirën e popullit maqedhonas simbas parimit t'onë (K). E mvarmja e Dibrës nga Shtabi Maqedhonas bën përshtypje të keqe edhe në krahinat e tjera si, për shembull, në Kërçovë, në Gostivar, në Strugë e tjera, ndërsa, e kundërta, ban përshtypjen ma të mirë, meqë neve jemi të njohur në ato anë dhe i mbyllet rruga njëherë e përgjithnjë (deri sa të forcohemi ne) çdo rruge reaksionare".²⁴ Nga ky reagim që vjen prej Haxhi Lleshit, shihet qartë se kishin nisur përplasje dhe mospajtime edhe në shtabin e tij, prandaj ai kërkonte që përkohësisht, siç thekson në letër, "deri sa të forcohemi", krahina e Dibrës të ishte e varur prej Shtabit të Përgjithshëm të LNÇSH-së.

Nëse shikohet përmbajtja e marrëveshjes në të cilën Partia Komuniste Shqiptare obligohej që, krahas propagandimit politik, të dërgonte edhe çeta ushtarake, të cilat do të vepronin sipas direktivave të Shtabit të Përgjithshëm maqedonas, atëherë mund të konkludohet se krijoheshin premisa për lutjen e vëllavrasjes në këto treva. Koha kur është nënshkruar kjo marrëveshje përputhet me bisedimet e Mukjes, andaj nga kjo del se "Fronti Popullor", "Mukjen nuk e konsideronte si një projekt me karakter afatgjatë mbarëkombëtar, por si një reklamë para opinionit shqiptar, që me kalimin e kohës ajo të hidhej poshtë. Ndikimi jugosllav ishte tepër i madh, andaj Tempo, Popoviçi dhe Mugosha, nuk patën vështirësi t'i imponojnë projekte antishqiptare krahut komunist shqiptar.

Në ndër kohë, më 17-20 janar 1944, Komiteti Qendror i "Lidhjes II të Prizrenit", , organizoi kuvendin të jashtëzakonshëm, në të cilën morri pjesë e tërë struktura politike dhe ushtarake e saj. Në të, të pranishmit lidhën besë se: "Do të veprojnë pikërisht, ashtu siç patën bërë të parët e mëdhej, 65 vjet më parë, për t'i

²⁴ AQSH, Fondi 41, dos. nr.28, viti 1943, fl.25.

dalun zot me çdo çmim tokës së të parvet".²⁵ Lidhja e besës, shpejt u zgjerua edhe në prefekturat, nënprefekturat dhe komunat ku vepronte organizata e "Lidhjes II të Prizrenit" për trevat lindore. Në këtë drejtim, Shefqet Shkupi, u autorizua nga Komiteti Qendror, që të formoheshin komisione të besëlidhjes, në Shkup, Tetovë dhe Gostivar. Në raportin e Komandës së Përgjithshme të xhandarmërisë shqiptare, njoftohemi se: "...më datën 23 Kallnuer-1944, n'orën 10 para dite, në Zyrën e N/Prefekturës Gostivarit, tue genë prezentë edhe Rreth-Komandanti, janë mbledhë parijsa e Gostivarit si edhe disa nënpunësa, dhe në mest të tyne ashtë ndodhun dhe ish kolonel Shefqet Shkupi, i ardhun nga Tetova, dhe i cili ka kërkue me pretekst se qenka i dërguem prej Komitetit të mbrojtjes Kosovës të lidh bes."²⁶ Më pas, raporti, njoftonte se: "Në lidhjen e besës ashtë kërkue që të formohej një komisjon me kryetar e antar, ku si antarë do të ishte edhe Komandanti Rrethit atyshëm".²⁷

Organizimi dhe veprimet konkrete, të "Lidhjes II të Prizrenit", e pamundësuan, depërtimin e njësive partizane jugosllave, në "tokat e liruar" shqiptare. Për këtë arsye, më 26 mars 1944, komandanti i Korpusit II sulmues jugosllav, Peka Dapçeviç, i shkruante një letër, Shtabit të përgjithshëm të LNÇSH-së, ku fillimisht ankohej se: "Komiteti i Kosovës ka arrit të bëj bashkimin e popullit në veri dhe veri-lindje të Shqipërisë në luftën kundra nesh, dhe ka arritur ta bindë atë popull se ne jemi ushtria "serbe" dhe "komuniste", dhe me këtë e ka frikësuar...".²⁸ Në vazhdim, Dapçeviçi, e paraqet qëndrimin e Shtabit të Përgjithshëm të LNÇJ-së. Ai ua bën të qartë udhëheqjes së Frontit NÇL të Shqipërisë se nuk duhej të shpresonin për lëvizje kufijsh.

²⁵ Tahir Zajmi, *E drejta me i dalë zot vetvehtës, Lidhja e Prizrenit*, Prizren, 9 prill 1944, f. 1.

²⁶ *AQSH*, F. 152, D. 178, v. 1944, fl. 4.

²⁷ Po aty.

²⁸ *AQSH*, F. 41/AP, D. 136, v. 1944, fl. 2-4.

"Ju e dini, theksonte ai, se ne qëndrojmë në atë, se as një pëllëmbë të tokës tonë, për lirin e së cilës ne luftojmë tash më tre vjet dhe japim djemtë më të mirë të vendit tonë, nuk do t'ua japim askujt, aq më pak atyre të cilët kanë arrit të grabisin disa krahina tona me ndihmën e forcave okupatore".²⁹

Siç shihet, politika e PKJ-së, nuk ndryshonte nga politika e mëparshme hegjemoniste serbe, përkundrazi, strategjia e saj, kur bëhet fjalë për çështjen shqiptare, ishte vazhdimësi e strategjisë serbe të viteve të para të shekullit XX-të. Këtë më së miri mund ta shohim nga qëndrimi i PKJ-së, që Dapçeviqi ua përcolli, udhëheqësve të PKSH-së, i cili për shumë çka përputhej me memorandumun e Vlladan Gjorgjeviqit, dërguar Fuqive të Mëdha në Londër në janar të vitit 1913, ku ndër të tjera në të thuhej: "A thua do të mundet sot Evropa pas fitores së ushtrisë së krishtere, edhe atë në një luftë legjitime të zhvilluar, të vetësakrifikohet për hir të atyre gjakpirësve dhe dhunuesve dhe të kërkojnë nga ne që tokën, të cilën ushtria jonë e ka fituar nga Turqia dhe nga shqiptarët, t'ua dorëzojmë pikërisht të njëjtëve shqiptarë, të cilët kohë më parë e kanë uzurpuar atë tokë. Edhe nëse Evropa dëshiron diçka të tillë të bëjë, populli serb asnjëherë nuk do ta lejoj atë...".³⁰

I vetmi ndryshim, që ekzistonte tridhjetë vjet më pas, qëndronte në faktin se Tito dhe PKJ, tashti si mashë, për zbatimin e kësaj politike antishqiptare, kishte PKSH. Kjo shihet edhe në vazhdimin e letrës së mësipërme, ku shprehimisht thuhej:

1/ është e nevojshme që forcat Tuaja pjesërisht të orientohen në drejtim të Shqipërisë së veriut dhe Kosovës, me qëllim të veprimit të përbashkët me forcat tona;

2/ që pandërprerë t'i sqaroni popullit në Shqipërinë e veriut qëllimet e luftës sonë, që të pengoni intervenimin ndaj nesh e njëjësive ushtarake nga ajo anë;

²⁹ Po aty.

³⁰ Vlladan Gjorgjeviq, *Arnauti i Velike Sile*, Beograd 1913, god. fl. 176-177.

3/ nevojitet një lidhje sa më të fortë me ne, e që kjo lidhje e njësisve tuaja dhe tonat të kenë sukses sa më të lartë politiko-ushtarake, si në luftën e tanishme kundër okupatorit, ashtu edhe në luftën kundër reaksionit, i cila është i lidhur me okupatorin, si sot ashtu edhe nesër".³¹

Mbështetur në kërkesën jugosllave, Enver Hoxha më 15 prill 1944, urdhëroi UNÇSH-së, që brigadat e saja të kalonin në veri të Shqipërisë.³² Një ditë më pas, Liri Gega, i shkruante Enver Hoxhës, duke e njoftuar se nisja e brigadave në drejtim të veriut do të fillonte nga data 17 prill. "Brigada e I-rë me ne (Liri Gega-Q.L.) do të veprojnë Verçe-Shpat, shkruante Liria; brigada e V me Mehmetin do të veprojnë në Sulovë dhe deri Ballsh .. forcat e brigadës së IV, të cilat kanë mbetur, do të marrin drejtim për Mokër..".³³ Më pas në letër, Gega, shprehet: "Do ta godasim armikun, do të spastrojmë terrenin nga forca reaksionare dhe do të punojmë politikisht dhe organizativisht..".³⁴

Për sa më sipër, qartë shihet se PKSH, i zbatonte me përpikmëri direktivat që vinin nga PKJ, madje edhe atëherë kur kjo e fundit kërcënohej se në asnjë mënyrë nuk do të lejonte bashkimin e Kosovës me Shqipërinë. Përderisa politika e PKSH-së, për sa i përket çështjes së Kosovës, dirigohej nga PKJ, në anën tjetër, "Lidhja II e Prizrenit", nëpërmjet kreut më të lartë të saj politik, në mënyrë të argumentuar, e njoftonte opinionin e gjerë shqiptar dhe ndërkombëtar, se politika e PKJ, nuk është asgjë tjetër, veç se vazhdimësi e politikës hegjemoniste serbe. Kështu, Bedri Pejani, në një shkrim botuar në gazetën "Lidhja e Prizrenit", më 28 maj 1944, veç të tjerash shkruante: "Partija komuniste Jugosllave përbuzë me krejtë shejet simptomatike të një kolektiviteti isterik çdo forcë t'organizueme shtetnore a po

³¹ AQSH, F.41/AP, D.136, Viti 1944, fl. 2-4.

³² Bernd J. Fischer, *Shqipëria gjatë luftës, 1939-1945*, Çabej, Tiranë 2004, f.271.

³³ AQSH, F.14/AP, D.78, V.1944, fl. 2.

³⁴ Po aty.

nacionale Shqiptare. Çdo punim ndërtimtar asht për te një krim apo një trathiti". Duke e komentuar politikën e PKJ, për sa i përkiste Kosovës, Pejani, shtonte: "Ajo kërkon që edhe Kosova të transformohet në një zonë anarshijet, në një zonë gërmadhash". Mirëpo, sipas tij, "një qëllim i tillë nuk mund të realizohet në një Kosovë t'organizueme. Pra, shkak i përbuzjes asht fare i qartë: Kosova nuk asht një vend i tillë ku aventurat mund të zhvillohen aqë lehtë. Populli i Kosovës nuk ka shkue n'anarshi edhe at herë kur Kosovari në shpi të vet e në tok të vet ishte ba bulku i shkja, jo pse i pëlqente kjo robni mizore, por sepse aj ishte i sigurtë se një ditë shkja do të shporejë prej këndeje për të shkue në vend të vet."³⁵, theksonte veç tjerash kryetari i "Lidhjes II të Prizrenit", Bedri Pejani, në komentin e tij.

Rol të rëndësishëm, në ngritjen e vetëdijes kombëtare, në atë periudhë, pa dyshim luajti paria intelektuale dhe nacionaliste shqiptare, përkatësisht figura si: Bedri Pejani, Tahir Zajmi, Shefqet Shkupi, Shuaip Kamberi, Kadri Saliu, Shemi Hatipi, Xhemë Gostivari, Mefail Zajazi, Sulë Hotla etj., si dhe rinia intelektuale, e krijuar gjatë viteve 1941-1944, në krye të së cilës qëndronte Azem Marana. Ky personalitet, edhe pse në moshë shumë të re, me tërë potencialin e tij mendor dhe fizikë, u përqendrua në zgjidhjen e problemit kombëtar. Në këtë drejtim, ai u aktivizua gjatë punës si mësues në Gajre të Tetovës³⁶, mandej si zëdhënës i komitetit të "Lidhjes II të Prizrenit" për qarkun e Tetovës,³⁷ dhe si gazetar fillimisht në gazetën "Lidhja e Prizrenit"³⁸, më vonë edhe në "Zanin e Sharrit".³⁹ Shkrimet e tij, që gjithmonë patën synim bashkimin kombëtar, zgjuan interesim të jashtëzakonshëm tek lexuesit shqiptarë. Në një shkrim, politiko-

³⁵ Bedri Pejani, *Nji përgjegje: Lidhja e Prizrenit*, 28 maj 1944, f. 1.

³⁶ Shkolla fillore "Muzaka"- regjistri i përditshëm - mësues Azem Marana.

³⁷ *Zani i Sharit*, Tetovë 12 tetor 1944.

³⁸ *Lidhja e Prizrenit*, Prizren, 23 mars 1944.

³⁹ *Zani i Sharit*, Tetovë, 18 tetor 1944.

historik, me titull "Qëllimet zaptuese të serbve dështuen, kufijt që na ndajshin u - zhdukën", botuar në "Lidhjen e Prizrenit", më 7 maj 1944, Azem Marana e përshkruaja kështu politikën zaptuese serbe: "Vendi i ynë, qysh prej kohëve ma të vjetra, ka pasë llojlloj okupimesh: por prej të gjithave ma i tmershmi ka qenë ai i serbve tash në periudhën e fundit"...: "Ma nuk na ndan asgjë prej nanës, kufijt që na ndajshin u zhdukën, pengesat që na pengojshin bashkimin u larguan njëherë e përgjithmonë". Për të, rol vendimtar, në ngritjen e vetëdijes kombëtare në trevat lindore, pati inteligjenca shqiptare, e ardhur në ndihmë nga brendia e Shqipërisë, për të cilët ai shkruante: "Shofim nëpër rrugët e qytetit t'onë, bile edhe nëpër katundet ma të largëta, profesorat t'onë, mësuesit t'onë, nënpunsat dhe oficerat t'onë, të cilët i janë përvesh punës me gjith shpirt për me mbajt ekuilibrin në viset t'ona, në këto ditë të vështira në të cilat bota po mbytet në gjak... Ekzistenca e Shqipnis Ethnike mund të sigurohet vetëm me bashkëpunimin t'onë, përndryshe na pret një katastrof e tmershme..".⁴⁰

Mesazhi, i Azem Maranës, ishte më se i saktë, sepse propaganda që zhvillohej nga PKJ dhe satelitët e saj të mbuluar nën petkun e PKSH, në çdo mënyrë tentonin përçarjen e parisë intelektuale dhe nacionaliste shqiptare. Kjo shihet edhe nga letra e Fadil Hoxhës, dërguar SH.P. të LNÇSH-së, në të cilën veç tjerash ai shkruante: "Lidhja e Prizrenit, Iredentizmi dhe aty-këtu Zogizmi, nën parrullën mprojtja e kufijve, Shqipnija Ethnike, çojnë një pjesë të mirë të masës shqiptare në luftë për mprojtjen e kufijve, që ka vu fashizmi, kundra ushtrisë s'onë (jugosllave-Q.L.) nacional çlirimtare... Urrejtja shoviniste, e mbjellun nga hegjemonistat serbë dhe mprehur nga okupatorrët dhe trathhtarët e popujve t'onë dhe friga e kthimit të kohës së vjetër, bajnë që Kosmeti të bahet baza ma e rrezikshme reacionare kundër lëvizjes s'onë nacional çlirimtare dhe asaj tujes por ardhja e

⁴⁰ Po aty, *Lidhja e Prizrenit*, 7 maj 1944 fq.3.

brigadave shqiptare në këtë terren kishte me përmbys planet e okupatorrit dhe të reacionarëve tue e këthye këtë terren prej bazës së reacionit në bazë liridashëse...".⁴¹

Faktet e dokumentuara dëshmojnë, se shqiptarët jashtë Shqipërisë politike të 1913-ës, fuqishëm qëndronin në linjën e politikës të "Lidhjes II të Prizrenit", dhe se forcat komuniste jugosllave e kishin të vështirë të shkëlin në këto toka shqiptare pa ndihmën e brigadave komuniste shqiptare. Ishin pikërisht këto arsyt kryesore, që komunistët jugosllavë kërkuan vendosjen e brigadave partizane shqiptare në këto vise. Këtë e shohim edhe në letrën e anëtarit të SH. P. të LNÇM-së, Cvetko Uzunovski – [me pseudonimin] Abaz, dërguar SH.P të LNÇSH-së, në të cilën ai shkruante: "Me ardhjen e divizionit t'uj në Shqipëri dhe mesme, me bamjen e planeve të përbashkëta aksionesh të njësiteve t'uj dhe t'onave, na mundemi shpejtë dhe me siguri me e thye reacionin..." "Thymja e reacionit, vazhonte Uzunovski, në Shqipëri dhe në terrenin e Dibrës, Kërçovës, Strugës, Tetovës dhe Gostivarit, do të thotë ...të krijosh kondita për me shvillue luftën në Shqipëri dhe veriut dhe në Kosovë dhe lidhjen e Ushtrisë Nacional-Çlirimtare të Shqipërisë me Ushtrinë Nacional Çlirimtare të Jugosllavisë".⁴²

Për rrjedhojë, Enver Hoxha, përmes letrës dërguar në qershor të vitit 1944, e njoftonte SHP të LNÇM-së, se udhëheqja e FNÇSH-së dhe personalisht ai, në tërësi pajtoheshin që zhvillimet ushtarake kundër forcave nacionaliste shqiptare: "...në sektorët e Dibrës, Peshkopis, Librazhdit, Strugës, Kërçevës, Gostivarit dhe Tetovës të bahen të kombinuara ...", sepse, siç shprehet ai në letër, "Kemi bindjen se ndërmarrjet e përbashkëta do të japin rezultate të mira, do t'i japin një hov të ri luftës në atë sektor, do të mobilizojnë popullin e atyre krahinave rreth frontit nacional çlirimtar të Jugosllavis dhe të Shqipëris dhe këto veprime të

⁴¹ AQSH, F. 41/AP, D. 135/1, v. 1944, fl. 1.

⁴² AQSH, F.41/AP, D.135, v. 1944, fl.6.

përbashkëta do të kenë reprecusione të thella në Kosovë, ku do të hapen perspektiva lufte të gjëra dhe pjesëmarja më aktive në luftë të popujve të Kosovës në frontin nacional çlirimtar tuajin dhe në ushtërin Glorioze të popujve të Jugosllavis e udhëhequr me aq brio prej komandatit t'uaj të madh Mareshalit Tito".⁴³

Dërgimi i brigadave komuniste shqiptare, në krahinat e lartpërmendura, ishte kërkesa e hershme e kreut udhëheqës të PKJ, andaj nuk ishte e rastit që, menjëherë pas kësaj letre të Enver Hoxhës, të pasonin urimet e përzemërta si nga SHP i LNÇM, po ashtu edhe nga vetë Tito, drejtuar Enver Hoxhës. Në letrën përshëndetëse, që SHP i LNÇM i dërgonte Enver Hoxhës, veç tjerash, thuhet: "Ne krenohemi dhe ia urojmë emrimin Komandantë Supremë, dhe gradën Gjeneral - kolonelë shokut Enver Hoxha, dhe i dëshirojmë suksesë në luftën heroike që po e zhvillon populli shqiptarë dhe ushtria e saj heroike LNÇ nën udhëheqjen e djemve më të mirë të popullit Shqiptarë...".⁴⁴ Ndërsa, Tito, në letër fillimisht shpreh "krenarinë e admirimin për luftën këmbengulëse dhe të pakursyer të patriotëve shqiptarë për lirinë kombëtare kundër okupatorëve fashistë dhe veglave të tyre..", për të vazhduar: "Ndërmjet vllazërimit me armë lindi dashurija e madhe midis popujve të Jugosllavisë dhe forcave çlirimtare të Shqipërisë..".⁴⁵

Në një situatë, kur PKSh, ishte nën ombrellën e PKJ, misionarët anglezë, e kishin të qartë se ishte e pamundur të krijohej një "front i përbashkët antifashist, mes shqiptarëve dhe jugosllavëve", sidomos kjo në tokat shqiptare që ishin bashkuar në vitin 1941. Prandaj, ata, nga dhjetori i vitit 1943, filluan misionin e tyre në zonat veriore të Shqipërisë, duke mbajtur disa takime me krerët nationalist si: Muharem Bajraktari, Abaz Kupi, Gani

⁴³ AQSH, F.41/AP, D.135, v.1944, fl.6/1.

⁴⁴ AQSH, F.41/AP, D.135, V.1944, fl.7.

⁴⁵ AQSH, F.41/AP, D.135, V.1944, fl.2.

Kryeziu, Fiqiri Dine, Sherif Lita, Cen Elezi, Selman Riza, Shefqet Shkupi etj..

Një takim i tillë u mbajt në dhjetor të vitit 1943 në Gjakovë, respektivisht në shtëpinë e Hasan Kryeziut, ku, krahas tij, mori pjesë edhe një major britanik, si edhe Halim Spahia, Selman Riza, Ejup Binaku dhe Rexhep Meta. Në mbledhje u vendos të krijohet "Komiteti Nacional Demokratik Shqiptar", me kryetar Selman Rizën, si dhe të shkohet menjëherë në "formimin e çetave të armatosura nën komandën e Ejup Binakut".⁴⁶

Ndër pikat më të rëndësishme të programit të KNDSH-së, ishte "rregullimi demokratik i Kosovës në kuadër të Shqipërisë". "Ne nuk jemi kundër Rusisë dhe partizanëve, mirëpo ne nuk kemi besim te të huajt dhe dëshirojmë ta mbrojmë Kosovën nga të gjithë ata që dëshirojnë ta okupojnë atë", thuhej ndër të tjerave në program⁴⁷.

Një mbledhje tjetër me rëndësi mes "KNDSH" dhe misionarëve britanikë u mbajt në muajin shkurt 1944, në shtëpinë i Din Dobroshtit, në të cilën u mor vendimi, siç thuhet në një dokument të OZN-ës që "Kosova patjetër duhet t'i bashkëngjitet Shqipërisë". Krerët e KNDSH-së, kërkuan nga misionari britanik, që "çetat ushtarake të organizatës të furnizoheshin me pajisje ushtarake nga Britania e Madhe."⁴⁸ Një muaj pas këtij takimi, në fshatin Gjinovcë të Suharekës u mbajt një mbledhje tjetër, ku morën pjesë Selman Riza, Sokol Dobroshti, Qazim Bllaca, Halim Spahia, dhe Nuredin Haliti. Në mbledhje u vendos që Qazim Bllaca, të formonte çetën antifashiste për rrethin e Suarekës, ndërsa furnizimi i saj do të bëhej nga Britania e Madhe nëpërmjet

⁴⁶ ДАРМ. F.VII, M.348, 1946 god.,str.1-60.

⁴⁷ Qerim Lita, Referat për Komitetet Nacional Demokratike Shqiptare, po aty, f. 15-18; ДАРМ. Ф Војно Историски Институт, po aty.

⁴⁸ Po aty.

Mehdi Elezit⁴⁹, i cili me direktivën e britanikëve në këtë kohë, nga Dibra u vendos në Prizren.⁵⁰

Me formimin e "Komitetit Nacional Demokratik", tashti në tokat e çliruara shqiptare, vepronin dy organizata kombëtare, që kishin një qëllim "Çlirimin dhe Bashkimin Kombëtar". Në kuadër të këtyre organizatave (Lidhja II e Prizrenit dhe KNDSH), qëndronte mbarë popullata shqiptare, si në Kosovë, ashtu edhe në Shkup, Kumanovë, Tetovë, Gostivar, Dibër, Kërçovë dhe Strugë. Pikërisht, ishin këto arsye, që komunistët jugosllavë insistonin që me çdo kusht të vendoseshin brigadat komuniste shqiptare në këto vise. Në anën tjetër, Britania e Madhe mendonte si ta parandaloj gjakderdhjen në krahinat shqiptare, që ishin nën kontrollin e organizatave nacionaliste shqiptare, e që rrezikoheshin të pushtohen nga komunistët jugosllavo-shqiptarë. Në kuadër të kësaj politike, Qeveria e Britanisë së Madhe, më 30 qershor 1944, hartoi një plan sekret, lidhur me kufijtë e ardhshëm të Shqipërisë. Sipas këtij plani, tokat shqiptare që ishin bashkuar me Shqipërinë në vitin 1941, do të duhej të ndaheshin përgjysmë mes Shqipërisë dhe Jugosllavisë. Kështu sipas këtij plani :

"Kufiri Shqiptaro-Jugosllav duhet të ndjekë kurrizin malor midis sistemit lumor të Adriatikut e sistemeve të Detit të Zi dhe Egjeut d.m.th., kështu ai do të mund të ndryshohej në mënyrë që të shkojë nga veriu gjatë maleve të larta midis Plavës dhe Peçit (Pejë-Q.L.), të rrotullohet në drejtim të lindjes gjatë kurrizit malor midis Drinit të Bardhë dhe Sitnicës (do të thotë gjatë lartësive midis Metohisë dhe rrafshinave të Kosovës, duke ndarë kështu midis dy shteteve krahinën të marrë nga Jugosllavia dhe dhënë Shqipërisë në këtë lokalitet më 1941), të futet në drejtim të jugut gjatë kreshtës së maleve të larta, në lindje të Prizrenit dhe të Dibrës, të arrijë Liqenin e Ohrit midis Ohrit dhe Strugës. Kufiri

⁴⁹ I vëllai i Cen Elezit, përkatësisht i biri i Elez Isufit, i cili mbante lidhje me misionin ushtarak anglez.

⁵⁰ Po aty.

veriperëndimor i Shqipërisë relativisht nuk ka rëndësi. Kufiri i vendosur më 1941 etnikisht është më i mirë se ai që ekzistonte më parë".⁵¹

Një plan tjetër, që gjithsesi ishte më i favorshëm për çështjen shqiptare, paraqiste plani i një vëzhguesi amerikan. Ndër të tjera ai përfshinte edhe pikat që po paraqiten në vazhdim:

"...Në një kohë sa më të shpejtë duhet që rreth 5 000 ushtarë amerikanë të dërgohen për të pushtuar Tiranën e Durrësin, me qëllim:

a/ Të risigurojë shqiptarët që Amerika, tek e cila shqiptarët kanë besim, interesohet për fatin e tyre.

b/ Të ndalojë ndonjë okupacion të mundshëm nga trupat ruse dhe të ndalojë planin për të futur Shqipërinë në një bllok sllav ballkanas.

c/ Të ndaloj mundësinë e F.Naç.Çl., në qoftë se ai i mund kundërshtarët e tij, që të mohojë të drejtën e aleatëve për të pushtuar Shqipërinë. Ky nuk është veprim i papëlqyeshëm.

ç/ Të ndalojë luftimet midis nacionalistëve dhe partizanëve në kufijtë e territoreve të tyre, që do të jenë caktuar.

d/ Të përgatitet për të pasur një forcë të gatshme për të invaduar Kosovën, në qoftë se do ta lypë nevoja.

e/ Të ndalojë afrimin e mëtejshëm të F.Nac.Çl. me Titon e me rusët.

.... Unë jam i mendimit që aleatët të pushtojnë Kosovën, ose të dërgojnë komision atje..

Aleatët duhet të premtojnë mbrojtjen e popullatës shqiptare, që janë për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë dhe ata duhet të jenë gati të vënë në jetë premtimet e tyre me anë të forcës ushtarake, në qoftë se ata kanë shpresë që kjo gjë do të pritët mirë nga shqiptarët mbrenda dhe jashtë Shqipërisë..".⁵²

⁵¹ *Arkivi i Institutit të Historisë*, Tiranë (më tej: *AIH*), A-V.159; Fondi i Arkivit të Londrës (Foreign Office-London (në vazhdim FO) 371/43567, Nr.10439.

⁵² *AIH*, FO.371/43554,Nr.16079/39/G-fl. 7.

Fatkeqësisht, ky plan nuk u pranua nga aleanca anglo-amerikane, për shkak presionit që bëhej nga ana e Stalinit dhe Titos, të cilët, për sa i përket Shqipërisë, me çdo kusht kërkonin që të mbështetet vetëm "Fronti Nacionalçlirimtar", me në krye PKSH, ndërsa organizatat tjera antikomuniste shqiptare të shpallen si bashkëpunëtore të fashizmit. Pa marrë parasysh këtë, qëndrimi i Parisë Nacionaliste Shqiptare nuk do të ndryshonte. Vendosmëria e prerë e shqiptarëve, mund të shihet edhe në një shkrim botuar në "Zanin e Sharrit". Veç tjerash aty thuhej: "Zani i Sharrit do të tregojë se shumica dërmuese e banorëve të këtyre viseve shqiptare ka me vendos mbi fatin e vet dhe se ky vendim është i shkurtë dhe i premë: Bashkim me nanën Shqipëri e kurrë më jashtë prehrit të saj... Pra, Sharri po e ngren zanin dhe po thotë se nuk lejonë ma kambë të huaj në këto vise thjeshtë shqiptare. Nuk lejon ma që lakmija e të huajve të plotësohet në këto vise... Zani i Sharrit do t'u tregojë se këto vise nuk kanë tjetër ideologji veç shqiptarizms, zjarrit për bashkim e çlirim".⁵³

Mesazhet e "Zanit të Sharrit", në fakt ishin mesazhe të popullit shqiptar, të cilët kishin krijuar një elitë politike dhe ushtarake, të gatshme të sakrifikonte vetveten, vetëm e vetëm të arrihet ideali i kamotshëm i shqiptarëve të kësaj ane: "Çlirimi dhe Bashkimi Kombëtar". Kjo elitë në këtë kohë qëndronte fuqishëm pranë organizatës "Lidhja II e Prizrenit", e cila udhëhiqte pushtetin legjislativ dhe ekzekutiv. Në ballë të kësaj elite qëndronin intelektualët si: Shefqet Shkupi, Shaip Kamberi, Kadri Saliu, Azem Marana, Nexhmedin Besimi etj., si dhe ushtarakët në krye me: Xhemë Gostivari, Aqif Reçani, Sulë Hotla, Mefail Zajazi, Memish Bukoviku, Arif Kapetani, Ukë Cami, Mehmet Bushi, Murat Labënishti e shumë të tjerë.

⁵³ *Zani i Sharrit*, Tetovë, 5 tetor 1944, f. 1.